

POLSKI PETERSBURG
ПОЛЬСКИЙ ПЕТЕРБУРГ

Dariusz Konstantynów (Warszawa/Gdańsk)

Tekst wystąpienia wygłoszonego podczas Międzynarodowej Konferencji *Polski Petersburg – historia i pamięć*, zorganizowanej w Sankt Petersburgu w dniach 10–14 kwietnia 2013 r. przez Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne i Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie.

Polscy malarze i rzeźbiarze – uczniowie petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w XIX i na początku XX wieku: historia zjawiska, stan badań, postulaty badawcze

„Nareszcie, Drodzy Rodzice, jestem przyjęty do Akademii i to do tej klasy, do której życzyłem, i wczoraj pierwszy raz chodziłem rysować do klasy, wieczorem” – pisał w liście z 12 października 1864 r. Henryk Siemiradzki (1843–1902), wówczas początkujący student petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych (ASP), za kilka lat wielka chluba tej uczelni¹. Możemy przypuszczać, że listów podobnej treści w XIX i na początku XX w. wysyłano z Petersburga wiele. Znad Newy wędrowały do Warszawy, Wilna, Kijowa, a także do miasteczek i majątków ziemskich na Podolu, Witebszczyźnie, Kowieńszczyźnie, Grodzieńszczyźnie, Wołyniu, Podlasiu czy Żmudzi, skąd pochodzili młodzi ludzie przybywający do Petersburga, by w murach tamtejszej ASP stać się artystami – malarzami, rzeźbiarzami, rytownikami czy architektami².

Listę polskich uczniów petersburskiej Akademii otwierają nazwiska artystów związanych z Wilnem, które na przełomie XVIII i XIX w. stało się ważnym ośrodkiem sztuk pięknych z wyższą uczelnią artystyczną w postaci Katedry Malarstwa i Rysunku na tamtejszym uniwersytecie. Bliższym kontaktom z ASP w Petersburgu sprzyjał fakt, że od

¹ Cyt. za: J. Dużyk, *Siemiradzki. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1986, s. 28.

² O architektach – uczniach petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych zob. M. Omilanowska, *Polscy architekci w uczelniach petersburskich w latach 1814–1918*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2004, nr 3–4, s. 351–373; też, *Działalność polskich architektów w Cesarstwie Rosyjskim w XIX i na początku XX wieku*, „Pinakothek” (Moskwa) 2005, nr 20–21, s. 76–85; też, *Polish Architects from the St. Petersburg Academy of Art and the Institute of Civil Engineers*, „Centropa” 2010, nr 1, s. 14–30.

1795 r. Wilno znajdowało się w granicach Imperium Rosyjskiego. W pierwszej ćwierci XIX w. z Wilna do Petersburga przybyli między innymi rzeźbiarz Kazimierz Jelski (1782–1867), wówczas już profesor Uniwersytetu Wileńskiego oraz malarze Wincenty Smokowski (1797–1876) i Walenty Wańkowicz (1799–1842). W tym samym okresie naukę na petersburskiej uczelni rozpoczęli malarze Ksawery Jan Kaniewski (1805–1867) i Jan Chrucki (1810–1885) oraz rytownik Antoni Oleszczyński (1794–1879).

W latach trzydziestych XIX w. nowych uczniów Polaków w ASP było o wiele mniej niż w poprzedniej dekadzie. Podejmowaniu nauki w Petersburgu nie sprzyjała wówczas sytuacja polityczna, jaka zapanowała w Królestwie Polskim po upadku powstania 1830 r. Do nielicznych, którzy zdecydowali się wówczas na wyjazd do stolicy Cesarstwa, należeli pochodzący z Białegostoku bracia Karol (zm. 1866) i Rudolf (1814–1886) Żukowscy oraz urodzeni na Litwie Konstanty Kukiewicz (1818–1840), Ignacy Szczedrowski (ur. 1815) i Kazimierz Jasiewicz (1813–1888). Wszyscy oni uczyli się malarstwa.

Po 1840 r. Polaków w murach petersburskiej Akademii było znów więcej. Podobnie jak wcześniej przybywali głównie z Wilna (malarze Tadeusz Gorecki [1825–1868], Bolesław Rusiecki [1824–1913], Wojciech Żamett [1821–1877]), ale także z Warszawy (malarze Aleksander Kamiński [1823–1886] i Aleksander Stankiewicz [1824–1892]), Ukrainy (malarz Leonard Straszyński [1827–1879] i rzeźbiarz Wiktor Brodzki [1826–1904]) i innych stron państwa rosyjskiego (malarz Gustaw Budkowski [1813–1884] z Rygi).

W 1852 r. warszawska Szkoła Sztuk Pięknych (uruchomiona w 1844 r.) otrzymała nowy statut, zacieśniający jej związek z petersburską ASP, dzięki czemu Polacy uzyskali nie tylko łatwiejszy dostęp do studiów na tejże uczelni, lecz także prawo do wyjazdu stypendialnego na koszt rządu (po zdobyciu wielkiego złotego medalu) oraz uzyskiwania w przyszłości stopni akademickich. Już rok po wprowadzeniu nowego statutu do Petersburga wysłano czterech absolwentów szkoły – malarzy Wojciecha Gersona (1831–1901), Józefa Brodowskiego (1828–1900) i Franciszka Tegazza (1829–1879) oraz rzeźbiarza Leona Malatyńskiego (1825–1898). Później wyjechali kolejni – malarz Karol Miller (1835–1920) i rzeźbiarz Józef Mantzel (1806–1875). Spośród Polaków studiujących w latach pięćdziesiątych XIX w. należy wspomnieć także malarzy Stanisława Chlebowskiego (1835–1884), Apolinarego Horawskiego (1833–1900), Józefa Marszewskiego (ok. 1825–1883) i Juliana Bończę-Tomaszewskiego (1834–1920).

Powstanie 1863 r. i jego tragiczne konsekwencje spowodowały, że zarówno w latach trzydziestych, jak i w latach sześćdziesiątych Polacy omijali petersburską Akademię. Wyjątkiem był przybyły z Charkowa, wspomniany już Henryk Siemiradzki. Kolejnym przybyszem z ziem polskich był dopiero Stanisław Witkiewicz (1851–1915), który w roku 1869 rozpoczął dwuletni okres nauki w Petersburgu.

Ponowny napływ Polaków do petersburskiej uczelni zaczął się po 1870 r. i trwał do końca pierwszej dekady wieku XX. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wśród osób wstępujących w mury Akademii dominowali wychowankowie warszawskiej Klasy Rysunkowej, która zajęła miejsce zamkniętej ostatecznie w 1865 r. Szkoły Sztuk Pięknych. Do uczniów Klasy należeli między innymi malarze: Stefan Bakałowicz (1857–1847), Ludwik Wiesiołowski (1854–1892), Miłosz Kotarbiński (1854–1944), Henryk Weysenhoff (1859–1922), Jan Ciagliński (1858–1913), Włodzimierz Nałęcz (1865–1946), Wiktor Mazurowski (1859–1944) oraz rzeźbiarz Pius Weloński (1849–1931). Między uczącymi się wówczas Polakami nie zabrakło także przybyszów z Wilna (m.in. malarze Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz [1869–1927] i Józef Bałzukiewicz [1867–1915]) oraz z Ukrainy (malarz Władysław Galimski [1860–1940]). W tym czasie w grupie studiujących w Petersburgu Polaków znajdowały się również kobiety – malarki Maria Nostitz-Wasilkowska (1858–1922) i Maria Klass-Kazanowska (1857–1898). W latach dziewięćdziesiątych w petersburskiej uczelni pojawiła się grupa wyjątkowo utalentowanych Polaków, którą tworzyli malarze: przybyły z Litwy Kazimierz Stabrowski (1869–1929), pochodzący z Warszawy Eligiusz Niewiadomski (1869–1923), Konstanty Wróblewski (1868–1939) z Odessy, Ferdynand Ruszczyc (1870–1936) z Mińska, Konrad Krzyżanowski (1872–1922) z Kijowa. Stabrowski i Niewiadomski ukończyli naukę jeszcze przed reformą Akademii z 1893 r. Wróblewski rozpoczął naukę jako student Akademii, a ukończył, podobnie jak Ruszczyc i Krzyżanowski, już jako absolwent Wyższej Szkoły Artystycznej, która przejęła dydaktyczną funkcję dawnej Akademii. W Wyższej Szkole Artystycznej kształcili się dwaj ostatni wybitniejsi uczniowie Polacy – Ludomir Sleńdziński (1889–1980) i Felicjan Szczęsny Kowarski (1890–1948), którzy do Petersburga przybyli w latach 1909–1910.

Losy polskich absolwentów petersburskiej ASP układały się różnie. Najbardziej utalentowani kontynuowali naukę za granicą dzięki stypendiom, które przyznawano zdobywcom wielkiego złotego medalu. Kierunkiem ich podróży były najczęściej Rzym, Düsseldorf i Monachium, a także, choć rzadziej, Paryż. Niektórzy po ukończeniu nauki

pozostawali za granicą, większość jednak wracała do kraju, gdzie z większym lub mniejszym powodzeniem zajmowała się własną twórczością. Wielu dawnych uczniów ASP w Petersburgu utrzymywało kontakty z tamtejszym środowiskiem artystycznym, posyłając swe prace na wystawy akademickie oraz wystawy organizowane przez różnego rodzaju stowarzyszenia artystyczne. W przypadku Henryka Siemiradzkiego każde pojawienie się kolejnego dzieła jego pędzla urastało do rangi pierwszorzędного wydarzenia, skupiającego uwagę zarówno krytyki, jak i petersburskiej publiczności.

Kilkorgu absolwentom udało się zrobić w Petersburgu spektakularne kariery. Ksawery Jan Kaniewski był w latach czterdziestych XIX w. wziętym portrecistą członków rodziny carskiej i stołecznej elity. Ceniona w kręgach dworu carskiego i arystokracji była także malarka portretów Maria Nostitz-Wasilkowska, działająca w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Uznanie cara Mikołaja II cieszył się Wojciech Mazurowski, malarz scen batalistycznych ukazujących heroiczne czyny i zwycięstwa armii rosyjskiej. Kariere wykładowcy zrobił w Petersburgu Jan Ciągliński, uczący od 1888 r. w Szkole Rysunkowej Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych, a od roku 1902 w Wyższej Szkole Artystycznej, gdzie zyskał opinię niezwykle cenionego pedagoga. Równocześnie prowadził własną szkołę malarstwa i rysunku.

Polacy uczniowie petersburskiej ASP zaczęli się pojawiać w polu zainteresowania historii sztuki w latach sześćdziesiątych XX w. Pierwszym był Ferdynand Ruszczyc, którego związki z Petersburgiem przedstawiła w 1966 r. Kira Mytariewa w publikacji będącej dopełnieniem monograficznej wystawy artysty, zorganizowanej w 1964 r. przez Muzeum Narodowe w Warszawie³. W tej samej publikacji znalazł się także wybór zapisków z dziennika malarza, przygotowany przez córkę artysty, Janinę, będący niezwykle cennym źródłem wiedzy o okresie nauki i późniejszych związkach Ruszczyca z Petersburgiem i tamtejszym środowiskiem artystycznym⁴. Pełną edycję dziennika artysty opublikował w 1994 r. jego syn Edward⁵.

Najwięcej opracowań poświęconych polskim uczniom petersburskiej Akademii powstało w latach siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych XX w. Należały do nich artykuły Kiry Mytariewoj o kontaktach wileńskiej szkoły malarstwa z Akademią w

³ K. Mytariewa, *W Petersburgu*, w: *Ferdynand Ruszczyc. 1870–1936. Pamiętnik wystawy*, Warszawa 1966, s. 56–65. Uzupełnieniem artykułu był przygotowany przez autorkę wybór materiałów archiwalnych (s. 66–70).

⁴ J. Ruszczycówna, *Źródła twórczości artysty*, w: tamże, s. 7–55.

⁵ F. Ruszczyc, *Dziennik*, cz. 1, *Ku Wilnu 1894–1919*, oprac. E. Ruszczyc, Warszawa 1994.

pierwszej ćwierci XIX w. oraz o związkach z nią Wańkowicza i Smokowskiego⁶, a przede wszystkim monograficzne opracowania Lii Skalskiej (Skalskiej-Miecik), poświęcone Konradowi Krzyżanowskiemu, Józefowi Mańkowskiemu (1868–1915), Kazimierzowi Stabrowskiemu, Aleksandrowi Stankiewiczowi i rzeźbiarce Julii Stabrowskiej (1869–1941)⁷. Jej autorstwa był też przekrojowy artykuł prezentujący polskich uczniów petersburskiej Akademii z ostatniej dekady XIX w.⁸ Istotny wkład w poznanie historii polskich artystów uczących się w Petersburgu w pierwszej połowie XIX w. wniosły badania Inesy Swiridy, przedstawione w opublikowanej w 1978 r. pracy o polskim życiu artystycznym końca XVIII–początku XX w.⁹ Wszystkie wymienione wyżej opracowania powstały na podstawie analizy bogatego materiału artystycznego i źródeł archiwalnych.

Prezentacją dorobku polskich artystów wykształconych w ASP w Petersburgu stała się wystawa przygotowana w 1989 r. przez Muzeum Narodowe w Warszawie przy współpracy z Muzeum Naukowo-Badawczym Akademii Sztuk Pięknych wówczas jeszcze w Leningradzie, na której obok dzieł ze zbiorów polskich pokazano także dzieła znajdujące się w zbiorach rosyjskich. Autorką scenariusza pokazu oraz obszernego wstępu do katalogu była Lija Skalska-Miecik¹⁰. Katalog ten do dziś pozostaje jedynym kompendium wiedzy o polskich uczniach petersburskiej Akademii. Wystawa, eksponowana także w Muzeum Akademii Sztuk Pięknych, ukazała skalę i rangę obecności uczniów Polaków w jej murach, stylistyczną różnorodność ich prac, wreszcie przypominała wielu twórców zapomnianych lub zupełnie nieobecnych w historii sztuki polskiej. Wystawa była podsumowaniem dotychczasowych badań, ale jednocześnie uświadamiała, jak wiele jest jeszcze do zrobienia. Niestety, od roku 1989 badania w tym kierunku właściwie nie zostały podjęte. Wyjątkiem jest mój nieduży artykuł z 1993 r. o

⁶ K. Mytariewa, *O wzajemnych kontaktach wileńskiej szkoły malarstwa i Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1972, t. 16, s. 251–283; też, *Związki Wańkowicza i Smokowskiego z petersburską Akademią Sztuk Pięknych po ich wyjeździe z Petersburga*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1973, t. 17, s. 337–343.

⁷ L. Skalska, *Konrad Krzyżanowski – lata studiów w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w świetle materiałów archiwalnych*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1972, t. 16, s. 407–439; też, *Józef Mańkowski – materiały do życia i twórczości*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1973, t. 17, s. 353–390; też, *Kazimierz Stabrowski – lata studiów i początki działalności twórczej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1975, t. XIX, s. 575–657; L. Skalska-Miecik, *Twórczość Aleksandra Stankiewicza*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1981, t. 25, s. 205–238; też, *Julia Stabrowska – zapomniana rzeźbiarka*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1983, t. 27, s. 265–287.

⁸ L. Skalska, *Polscy uczniowie petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1975, nr 4, s. 351–365.

⁹ И. И. Свирида, *Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века*, Москва 1978.

¹⁰ L. Skalska-Miecik, *Polscy uczniowie petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w XIX i na początku XX wieku*, w: *Polscy uczniowie petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych w XIX i na początku XX wieku. Katalog wystawy*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1989, s. 14–23.

należących do ostatnich polskich uczniów petersburskiej ASP malarzach Ludomirze Sleńdzińskim i Felicjanie Szczęsnym Kowarskim¹¹ oraz rozdział w wydanej w 1999 r. książce Inesy Swiridy, analizującej sytuację artysty funkcjonującego od XVIII do połowy XIX w. w „przestrzeni kulturowej” rozciągającej się między Petersburgiem, Warszawą i Wilnem¹².

Polscy uczniowie petersburskiej ASP, ich losy i twórczość, pozostają więc zagadnieniem opracowanym fragmentarycznie, bardzo wrywkowo. Trzeba by podjąć poważny wysiłek badawczy, aby „polscy petersburżanie” zaistnieli w historii sztuki, tak jak istnieją w niej „polscy monachijczycy”.

Przede wszystkim należałoby ustalić możliwie pełną i precyzyjną listę polskich artystów studiujących w petersburskiej uczelni od początku XIX do początku XX w. Nie wiemy bowiem, ilu ich właściwie było. Lija Skalska-Miecik oszacowała ogólną liczbę Polaków studiujących w Akademii na około 100. Zdaniem Inesy Swiridy jedynie w latach trzydziestych–pięćdziesiątych XIX w. w Akademii uczyło się około 60 Polaków. *Юбилейный справочник Императорской Академии художеств* ([Jubileuszowy informator Imperatorskiej Akademii Sztuk Pięknych] Kondakowa uwzględnia jedynie regularnych studentów, a do tego tylko tych, którzy Akademię ukończyli, pomija natomiast wolnych słuchaczy oraz uczniów, którym z różnych przyczyn nie udało się przejść pełnego akademickiego kursu. Realizacja tego zamierzenia wymagałaby więc dokładnej i kompleksowej kwerendy dokumentów archiwalnych z zasobu ASP, znajdującego się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym (RGIA) w Petersburgu. Analiza archiwaliów umożliwiłaby także prześledzenie przebiegu nauki poszczególnych studentów oraz ich związków z Akademią po ukończeniu edukacji (stypendia, tytuły itp.). W ustaleniu listy uczniów Polaków pomocne będą także informacje z czasopism, przede wszystkim z polskojęzycznych pism wydawanych w Petersburgu „Tygodnika Petersburskiego” i „Kraju”, a także najważniejszych periodyków ukazujących się w Królestwie Polskim.

Kolejnym problemem, z którym należałoby się zmierzyć, jest prześledzenie recepcji twórczości polskich uczniów petersburskiej ASP w rosyjskiej krytyce

¹¹ D. Konstantynów, *Petersburskie lata Ludomira Sleńdzińskiego i Felicjana Szczęsnego Kowarskiego*, w: *Między Polską a światem. Od średniowiecza po lata II wojny światowej*, red. M. Morka, P. Paszkiewicz, Warszawa 1993, s. 128–137.

¹² И. И. Свирида, *Между Петербургом, Варшавой и Вильно: художник в культурном пространстве, XVIII – середина XIX в. Очерки*, Москва 1999, s. 248–266.

artystycznej, poczynając od wystaw prac uczniowskich i dyplomowych. Konieczne byłoby dotarcie do możliwie wszystkich katalogów wystaw z udziałem Polaków, by ustalić zarówno wystawców, jak i eksponowane dzieła. Najważniejsze jednak jest zgromadzenie reprezentatywnego materiału krytycznego – recenzji i omówień wystaw czy też wypowiedzi innego rodzaju. W tym celu niezbędne będzie przejrzanie reprezentatywnego zespołu rosyjskich gazet i czasopism. Jak bogaty i fascynujący jest to materiał, przekonałem się, badając recepcję *Pochodni Nerona* Siemiradzkiego¹³.

Z problemem recepcji związana jest też kwestia personalnych relacji między artystami polskimi a ich rosyjskimi kolegami. Wiadomo, że układały się one różnie, że nie były wolne od zawiści i intryg, a w sprawy sztuki nierządkiem mieszała się też polityka. Z drugiej jednak strony mamy też wiele świadectw wzajemnej życzliwości, zrozumienia czy nawet przyjacielskich relacji.

Ostatnia kwestia, dla historyka sztuki bodaj najważniejsza, to analiza twórczości polskich uczniów Akademii, ze szczególnym uwzględnieniem związków z twórczością ich akademickich nauczycieli, jak również innych artystów rosyjskich. W dotychczasowych badaniach wskazywano na przykład na wpływ pejzażowej szkoły Archipa I. Kuindźego (1841–1910) na Ferdynanda Ruszczyca, Konstantego Wróblewskiego i Konrada Krzyżanowskiego, analizowano związki między sztuką rosyjską a twórczością warszawskich modernistów¹⁴ czy też rolę profesora Dmitrija N. Kardowskiego (1866–1943) i jego uczniów, Aleksandra J. Jakowlewa (1887–1938) i Wasilija I. Szuchajewa (1887–1973), w kształtowaniu się neoklasycyzmu Ludomira Sleńdzińskiego i jego kręgu w Wileńskim Towarzystwie Artystów Plastyków (tzw. szkoły wileńskiej)¹⁵.

Uczniowie ASP nie byli oczywiście jedynymi polskimi artystami w Petersburgu XIX–początku XX w. Od końca XVIII w. do stolicy Cesarstwa przyjeżdżało wielu polskich malarzy i rzeźbiarzy poszukujących zatrudnienia lub zbytu dla swych dzieł, ale też kontaktu ze sztuką wyrastającą ponad poziom, który znali z Warszawy czy Wilna. Dopiero przebadanie także tej drugiej grupy artystów pozwoliłoby na nakreślenie pełnego obrazu polskiej obecności w artystycznym środowisku Petersburga.

¹³ D. Konstantynów, *Wystawy „Pochodni Nerona” Henryka Siemiradzkiego w Petersburgu (1877) i Moskwie (1879)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2000, nr 3–4, s. 437–460.

¹⁴ L. Skalska-Miecznik, *Echa sztuki rosyjskiej w twórczości warszawskich modernistów*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” 1984, t. 28, s. 125–172.

¹⁵ D. Konstantynów, *Wileńskie Towarzystwo Artystów Plastyków 1920–1939*, Warszawa 2006, s. 113–177.